

РОЗДІЛ 6

АГРОЕКОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО СТАБІЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ

6.1. Вирішення проблеми концентрації агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення у контексті розвитку

Розвиток сільських територій значною мірою залежить від діяльності місцевих сільськогосподарських підприємств. З урахуванням того, що в останні роки все більше сільгосптоваровиробників долучаються до вертикально-інтегрованих компаній, доцільно розглянути вплив на розвиток сільських територій саме агрохолдингів. У них зосереджено значну частину земельних та інвестиційних ресурсів. На сучасному етапі агрохолдинги в Україні динамічно нарощують обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та задовольняють попит внутрішнього і зовнішнього агропродовольчих ринків держави. Однак, їх діяльність та розвиток не сприяють соціальному благополуччю сільських територій. Тому вважаємо актуальним дослідити взаємозв'язок між концентрацією агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення та розвитком сільських територій.

Проблематика становлення та діяльності агрохолдингів в Україні є предметом наукових досліджень економістів: І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, С.І. Дем'яненко, В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, В.П. Василенка, А.Є. Данкевича, О.В. Крисального, А.Г. Мазура, М.Й. Маліка, Ю.О. Нестерчук, О.М. Онищенко, В.К. Терещенка, Г. Черевка, В.В. Юрчишина, В.М. Яценка. Науковці доречно зауважують, що в останні роки агрохолдинги набувають вигляду «економіки в економіці»

[209]. Зростаючий вплив холдингових компаній в аграрному секторі економіки України спонукає наукову спільноту до поглибленого дослідження різних аспектів даної тенденції.

Важливим напрямом наукових досліджень є аналіз впливу розвитку агрохолдингів на стан сільських територій.

Занепад сільських територій сьогодні є однією з найболючіших соціально-економічних проблем в Україні. Починаючи із здобуття незалежності у 1991 р. в кожному із законодавчих актів, який стосувався розвитку як сільського господарства, так і економіки держави в цілому, приділялась значна увага питанням соціально-економічному відродженню села. Зусиллями державних органів влади та наукових установ на різних рівнях управління розробляються концепції, стратегії та програми розвитку, спрямовані на підвищення економічного та соціального рівня життя в сільській місцевості. Незважаючи на значні зусилля та кошти, витрачені на розвиток сільських територій, системних результатів отримати не вдалося. Відбувся розрив між сільським господарством, із суто економічної точки зору, та сільськими територіями, які були і є історично пов'язані із сільським господарством, – із соціальної та екологічної сторони [210].

Необхідно вказати, що значною мірою на підтримку села була спрямована і реформа земельних відносин в Україні, яка триває вже не одне десятиліття.

Науковці цілком слушно зазначають, що «дрібні сільськогосподарські підприємства, з огляду на відсутність надійних каналів матеріального постачання та збуту готової продукції, не маючи достатніх фінансових ресурсів на модернізацію виробничого обладнання та впровадження інновацій, не можуть скласти гідної конкуренції іншим

²⁰⁹ Лупенко Ю.О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.

²¹⁰ Шанін О. В. Концепція селоутворюючого підприємства в системі розвитку сільських територій / О.В. Шанін // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – С. 18–28.

сільськогосподарським товаровиробникам, зокрема й закордонним» [211].

На противагу цьому вражаючі економічні результати здобувають великі інтегровані об'єднання – агрохолдинги, фактичний вплив яких на показники рівня життя та добробуту сільських територій залишається не значним.

Створення та діяльність агрохолдингів регламентується нормами Закону України «Про холдингові компанії в Україні». Ст. 1 Закону встановлює, що холдингова компанія це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств [212]. Дослідниці Н.П. Зарицька вказує, що «провідним шляхом їх [агрохолдингів] утворення... стало вливання вітчизняного або ж іноземного капіталу несільськогосподарського походження в переробну промисловість з подальшим розвитком збуту і, з метою самозабезпечення сировиною, розвитком сільського господарства» [213].

Поява холдингових компаній в аграрному секторі економіки України обумовила проблему концентрації земель сільськогосподарського призначення одним суб'єктом господарювання. Така ситуація значним чином вплинула на перспективи розвитку сільських територій. актуалізувавши для широкого загалу науковців та господарників новий контекст у дослідженні діяльності агрохолдингів.

Зокрема, П. Кулініч розглядає питання продажу права оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Автор вказує, що «потужний наступ агрохолдингів відбувається в умовах дії мораторію на продаж сільськогосподарських земель, використовуючи можливості права

²¹¹ Шувар Б.І. / Особливості діяльності великотоварних аграрних підприємств та їх вплив на аграрний ринок України / Б.І. Шувар, М.І. Підгребельна // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2015. – Вип. 1. – С. 58–64.

²¹² Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 р.№ 3528-IV (редакція від 08.04.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>.

²¹³ Зарицька Н.П. Ретроспектива розвитку агрохолдингів в Україні крізь призму менеджменту / Н.П.Зарицька // Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю факультету аграр. менеджменту (Україна, м. Житомир, 25–27 бер. 2010 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 312 с.

оренди», підкреслюючи, що «всі землеволодіння агрохолдингів ґрунтуються на договорах оренди сільськогосподарських угідь» [214]. Дослідник робить висновок про негативний вплив агрохолдингів навіть на перспективи розвитку ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та формування фермерського сектору аграрного виробництва.

Подібні критичні висновки щодо негативного впливу агрохолдингів на розвиток земельних відносин робить науковець О.А. Воловик, яка зазначає, що «після 2004 року розпочалася великомасштабна концентрація землекористування, яка виявляється у нарощуванні площ орендованих земель, створенні нових агрохолдингів, вертикально та горизонтально інтегрованих структур, земельні масиви яких досягають десятків-сотень тисяч гектарів, монополізуючи вигоди від міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством» [215]. Аналізуючи агрохолдинги як суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки, авторка підкреслює їх негативний вплив на розвиток сільської місцевості: «Вміло використовуючи податкові пільги та преференції, передбачені законодавством для сільського господарства, ці господарські структури присвоюють вартість, яка мала б стати джерелом повноцінного відтворення використовуваних ними природних і соціальних ресурсів сільської місцевості та поліпшення якості локального життєвого середовища, але насправді «вимивається» із села».

На сьогодні беззаперечним є той факт, що агрохолдинги, використовуючи механізми злиття і поглинання сільськогосподарських підприємств традиційного типу, збільшили розміри землекористування. При цьому концентрація агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення відбувалась не залежно від того, чи залишившись підприємства у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю або

²¹⁴ Кулініч П. Ринок сільськогосподарських земель в Україні: чи зможе він функціонувати на праві оренди [Електронний ресурс] / П. Кулініч // Юридичний журнал. – 2014. – № 4. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=4068>.

²¹⁵ Воловик О.А. Щодо причин усталеності в Україні деяких архаїчних форм господарювання: інституціональний підхід / О.А. Воловик // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4. – С. 1–6.

приватних підприємств чи перетворювались на структурні підрозділи нових компаній.

У 2014 р. під контролем агрохолдингів знаходилося 5,85 млн га або майже 28 % всіх сільськогосподарських угідь, що перебувають у використанні сільськогосподарських підприємств. Порівняно з минулим роком загальний земельний банк холдингів скоротився на 0,19 млн. га. Але частка землі у користуванні зросла з 27,4 % до 27,9 % (рис. 1) через виключення з розрахунків сільськогосподарських земель Криму. В цілому через анексію Криму загальний земельний банк холдингів скоротився щонайменше на 125 тис. га [216].

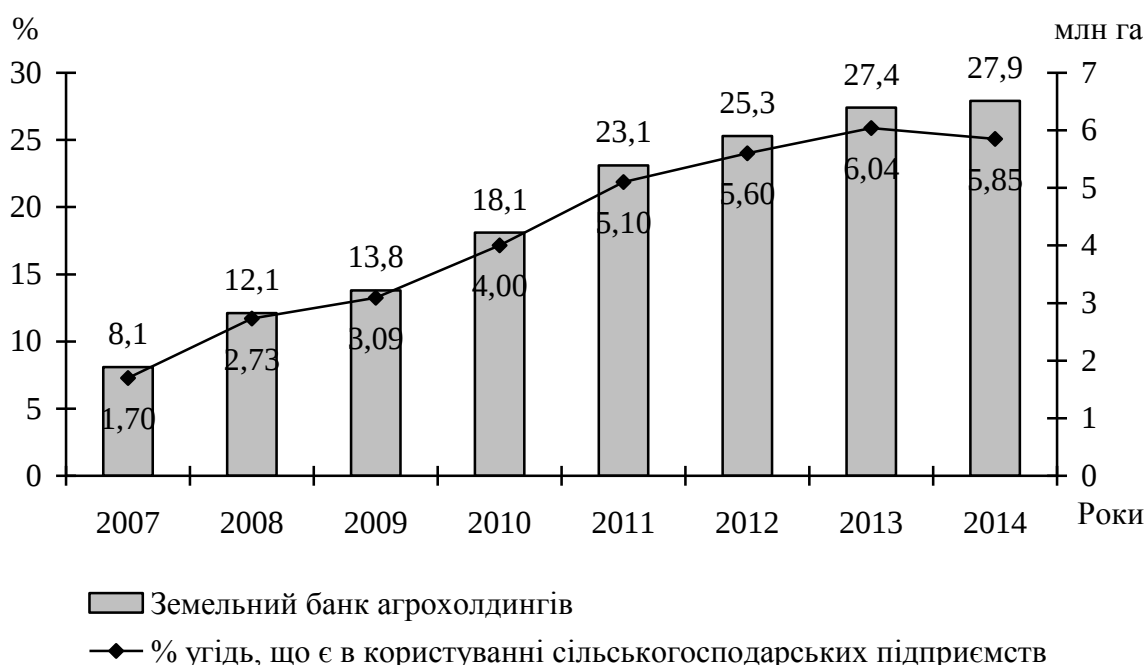

Рис. 1. Земельний банк агрохолдингів України, 2007–2014 рр.

Джерело: дані [217]

Тенденція до посилення концентрації земель сільськогосподарського призначення знаходить своє підтвердження і в ході аналізу даних по десяти найбільшим агропідприємствам України за період 2012–2014 рр. (табл. 1). Лідируюче положення займає агрохолдинг UkrLandFarming, який збільшив

²¹⁶ Найбільші агрохолдинги України [Електронний ресурс] : веб-сайт агропорталу AgriSurver. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua>.

²¹⁷ Шувар Б. І. / Особливості діяльності великотоварних аграрних підприємств та їх вплив на аграрний ринок України / Б. І. Шувар, М. І. Підгребельна // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2015. – Вип. 1. – С. 58–64.

на 162 тис. га (31,9 %) розмір сільськогосподарських угідь в 2014 р., порівняно з 2012 роком. Компанія Кернелл Групп за той же період збільшила свій земельний банк на 75 тис. га або 22,7 %. ПАТ «Миронівський хлібопродукт» збільшило в 2014 р., порівняно з 2012 р., розмір використовуваних сільськогосподарських угідь на 40 тис. га або 14,3 %. Розміри сільськогосподарських угідь, сконцентрованих іншими агрохолдингами, залишались майже не змінними протягом періоду 2012-2014 років (компанія New Century Holding (NCH) станом на 5 лютого 2015 р. офіційно заявила про збільшення свого земельного банку на 30 тис. га) [218].

Не менш показовим є аналіз концентрації агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення за територіальною складовою. Лідируючі позиції знову посідає агрохолдинг UkrLandFarming, який опрацьовує сільськогосподарські угіддя у 23 областях України (найбільше земель під управлінням цієї компанії знаходиться в Полтавській та Сумській областях – понад 50 тис. га, про що повідомляє детальна карта активів агрохолдингу на його офіційному сайті [219]). ПАТ «Мрія» на другому місці з масштабом робіт у 16 областях. Далі можна відзначити компанію New Century Holding (NCH) (13 областей) та Кернелл Групп (11 областей) (табл. 1).

Аналіз даних, наведених в табл. 1, дає можливість стверджувати, що пріоритетними для агрохолдингів є сільськогосподарські угіддя Полтавської та Харківської областей, в яких розташували свої земельні банки 6 компаній з 10. У Тернопільській, Сумській, Харківській та Хмельницькій областях розташовані землі сільськогосподарського призначення, які знаходяться в управлінні 5 з 10 агрохолдингів. Землі Вінницької, Чернігівської та Чернівецької областей привабили інтереси 4 з 10 агрокомпаній.

²¹⁸ Агропросперис (NSH) / Агропортал Latifundist.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://latifundist.com/rating/top100/27938-new-century-holding>.

²¹⁹ Ukrlandfarming. Publik Limited Company : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ulf.com.ua/ru/>

**1. Динаміка розміру сільськогосподарських угідь, що
використовуються найбільшими аграрними підприємствами
України (станом на 1 січня 2012-2014 рр.), тис. га**

Назва агрохолдингу	Роки			2014 р. від 2012 р., (+, -)	Області, в яких розташовані землі
	2012	2013	2014		
UkrLand- Farming	508	532	670	162	23 області України
Кернел Групп	330	330	405	75	Тернопільська, Одеська, Миколаївська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Харківська, Дніпропетровська, Хмельницька
New Century Holding (NCH)	-	400	400	X	Сумська, Чернігівська, Харківська, Полтавська, Миколаївська, Вінницька, Чернівецька, Житомирська, Хмельницька, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Львівська
Миронівський Хлібопродукт	280	280	320	40	Київська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Вінницька, Івано- Франківська
Мрія	295	295	298	3	У 16 областях України (найбільші площі угідь – у Чернігівській, Кіровоградській, Сумській, Полтавській та Чернівецькій)
Українські аграрні інвестиції	-	260	261	X	Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська
Астарта-Київ	245	220	245	0	Полтавська, Харківська, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська та Житомирська
HarvEast	220	220	197	-23	Донецька
Агротон	170	171	151	-19	Луганська і Харківська
Sintal Agricultur	150	150	150	0	Харківська і Херсонська

Джерело: побудовано за даними [220]

²²⁰ Топ 100 латифундистов України [Електронний ресурс] : веб-сайт агропортулату Latifundist.com. – Режим доступу : <http://latifundist.com>.

Таким чином, агрохолдинги України за період 2012–2014 рр. продовжили тенденцію до концентрації земель сільськогосподарського призначення. До того ж найбільшу активність у формуванні власних банків земель ці компанії виявили у регіонах з родючими чорноземами.

Дослідник В.Ю. Уркевич вказує, що «при господарюванні агрохолдингів відбувається концентрація земель шляхом витіснення з ринку оренди землі певної кількості аграрних підприємств і фермерів, що загострює соціально-економічну ситуацію на селі. Її основними характеристиками є: припинення існування сільськогосподарських підприємств у відповідній місцевості; втрата для певної кількості сільських жителів місця роботи; відсутність податкових надходжень до місцевих бюджетів; відсутність фінансування розвитку соціальної інфраструктури села, що традиційно здійснювалося сільськогосподарськими підприємствами» [221].

Агрохолдинги є активними орендарями сільськогосподарських угідь у великих масштабах по всій Україні, в тому числі в Миргородському районі Полтавської області. Цілий ряд розташованих тут сільськогосподарських підприємств входять до структур агрохолдингових компаній, а саме: ТОВ «Промінь-Приват» та ТОВ «Савинці», які входять до відомої корпорації «Приват-Агро»; ТОВ «УкрЛатАгро», що входить до складу агрохолдингу, материнська компанія якого знаходиться в Латвійській республіці; ТОВ «Агротех-Гарантія», яке обробляє понад 16 тис. га землі.

Проаналізуємо розподіл діючих сільськогосподарських підприємств Миргородського району Полтавської області за розміром сільськогосподарських угідь (табл. 2), який буде виступати критерієм для поділу підприємств на групи: «дрібні», «послідовники», «середняки», «сублідери», «лідери».

²²¹ Уркевич В.Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні [Електронний ресурс] / В.Ю. Уркевич. – Режим доступу : <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Urkevych.pdf>.

2. Розподіл за розміром сільськогосподарських угідь аграрних підприємств Миргородського району Полтавської області, 2009 р., 2014 р.

Групи підприємств за площею сільськогосподарських угідь, га	Кількість підприємств		У % до загальної кількості		Площа сільськогосподарських угідь на 1 підприємство, га		Площа с/г угідь до загальної площі, %	
	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014
1. Дрібні – до 1000 га	х	6	х	30,0	х	437,7	0	3,6
2. Послідовники – від 1001 до 3000 га	7	3	50,0	15,0	1731,3	1411,5	21,0	5,8
3. Середняки – від 3001 до 5000 га	3	5	21,4	25,0	3874,9	3775,5	20,2	25,9
4. Сублідери – від 5001 до 10000 га	2	5	14,3	25,0	5416,6	6175,0	18,8	32,5
5. Лідери – понад 10000 га	2	1	14,3	5,0	11508,5	17792,0	40,0	32,2
Всього	14	20	100,0	100,0	57594,0	72766,8	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором

За період дослідження відбулося розукрупнення підприємств Миргородського району Полтавської області: утворилися 6 підприємств (30%) площею менше 1000 га, що обробляють 3,6 % загальної площі сільськогосподарської землі. Це сталося за рахунок зменшення з 7 до 3 підприємств розміром від 1000 до 3000 га (група «послідовники»). Позитивним є збільшення кількості «середняків» на 2 підприємства, але це також сталося лише за рахунок розукрупнення підприємств. Спостерігається зростання кількості «сублідерів» до 5 підприємств, при цьому навантаження землі на одне підприємство в середньому зросло на 4645,5 га. Крім того, в цій групі поступово починає нарощувати потужності ТОВ «УкрЛатАгро» (філія агрохолдингу з латвійськими інвестиціями). Також спостерігається процес концентрації земельних угідь, який реалізує «лідер» – ТОВ «Агротех-Гарантія», зосередивши до 16154 га (22,2 % від загальної площі сільськогосподарських угідь). Вважаємо, що значною мірою такої практики в роботі ТОВ «Агротех-Гарантія» сприяє її партнерство з ТОВ «Аграрна технологічна компанія – А.Т.К.» з Житомирщини. Остання є вертикально інтегрованим

сільськогосподарським підприємством, однією з найбільших компаній по вирощуванню зернових, олійних культур та картоплі (тільки в Житомирській області в 2013 р. орендовано 19,3 тис. га земель [222]).

Отже, спостерігається укрупнення сільськогосподарських підприємства, а найбільші аграрні підприємства Миргородського району Полтавської області сконцентрували сільськогосподарські угіддя площею – 16154 га (ТОВ «Агротех-Гарантія»), 6875 га (ТОВ «УкрЛатАгро»), 5809 га (ТОВ «Савинці»), 4102,3 га (ТОВ «Промінь-Приват»). З них лише підприємства корпорації «Приват-Агро» займається вирощуванням продукції тваринництва.

Але повною мірою оцінити весь масштаб орендованих такими структурами площ сільськогосподарських угідь на сьогодні є дуже проблематичним, оскільки офіційній статистичні дані не відображають багатьох аспектів цього явища.

Крім того, непрозорі відносини в інтеграційних структурах значно ускладнюють можливість будь-якої співпраці з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Адже інколи керівники департаменту агропромислового розвитку райдержадміністрації не знають навіть назви головного підприємства, що розташувало філію в Миргородському районі та орендує землі сільськогосподарського призначення. Певною мірою недосконалість інформації про діяльність сільськогосподарських підприємств, які входять до складу агрохолдингів, можна відобразити у вигляді піраміди (на прикладі підпорядкованості сільськогосподарських підприємств Миргородського району, які входять до агрохолдингу «Приват-Агро») (рис. 2).

²²² У Житомирській області більше половини родючих земель обробляють заїжджі інвестори [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zhitomir.info/news_124007.html.

Рис. 2. Фрагмент «піраміди» підпорядкованості сільськогосподарських підприємств, які входять до агрохолдингу «Приват-Агро»

Джерело: авторська розробка

Навіть безвідносно до діяльності агрохолдингів розуміємо прямий зв'язок між благополуччям громади сільських територій та ефективним господарюванням сільськогосподаровиробників. У такому випадку для сільських територій виглядає цілком логічним розраховувати на створення нових робочих місць для місцевих жителів, збільшення надходжень до бюджету від податкових платежів, очікувати покращень у розвитку інфраструктури. Як слушно зазначає дослідник С.І. Дем'яненко, такі очікування продиктовані тим, що «засновники цих підприємств є жителями села, і вони та члени їх сімей користуються цією інфраструктурою: засобами комунікації, медичними, культурними і освітніми закладами (діти ходять до дитячого садка і школи, будинку культури, бібліотеки тощо)» [223]. Подібна «схема» очікувань могла б бути реалізованою за умови господарювання типових сільськогосподарських підприємств – СТОВ, фермерських господарств, кооперативів. Здавалося б, за умови діяльності агрохолдингу

²²³ Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-український аграрний діалог [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко. – К. : Ін-т економ. дослід. та політич. консультацій, 2008. – 45 с. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008.

благополуччя сільських територій мало б зростати пропорційно тому масштабному використанню сільськогосподарських угідь, яке притаманне цим компаніям.

Попри те спостерігаємо цілком протилежну картину. Це пояснюється відсутністю правової норми щодо будь-яких соціальних обов'язків агрохолдингів перед громадою сільських територій. Часто засновники агрохолдингів проживають зовсім в іншій місцевості і ні вони, ні члени їх сімей не користуються сільською інфраструктурою, що в кінцевому рахунку не сприяє розвитку інфраструктури села. Хоча деякі агрохолдинги реалізують політику соціальної відповідальності, мають Положення про соціальне партнерство, Соціальну програму тощо, але це не типово для всіх подібних компаній. У більшості випадків така практика зведена до піар-акцій та не носить системного характеру.

Проаналізуємо соціально-економічну діяльність сільськогосподарських підприємств, яка є типовою для груп підприємств, поділених за площею сільськогосподарських угідь (табл. 3).

Навіть поверхневий аналіз ситуації останніх років у сільському господарстві України, свідчить, що більшість малих та середніх аграрних підприємств «продовжують систематично показувати збитковість і, у зв'язку із цим, не мають можливості підтримувати село» [224]. Отже, табл. 3 підтверджує наукову думку, про те що малі підприємства діють несистемно і є збитковими.

Агрохолдинги отримують значні прибутки, бо використовують дешеву робочу силу, так наприклад, рівень заробітної плати в ТОВ «Промінь-Приват» був найнижчий і становив 2044,75 грн/міс. Для обробки 1000 га в зазначеному підприємстві потрібен 1–2 механізатори. Підприємства, що входять до складу агрохолдингів Полтавської області, активно вербують на роботу студентів 4–5 курсів Полтавської державної

²²⁴ Шанін О.В. Концепція селоутворюючого підприємства в системі розвитку сільських територій / О.В. Шанін // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – С. 18–28.

аграрної академії (близько 150 студентів). Особливо популярними спеціальностями є агроном та інженер-механік. Зростання кількості молодих кадрів відбувається на основі того, що молодь продукує нові, хоча й ризиковані ідеї, які є новим джерелом розвитку сільськогосподарського виробництва.

3. Економічна ефективність діяльності та соціальна підтримка громади підприємствами Миргородського району Полтавської області (в залежності від групи по площі), 2014 р.

Групи підприємств за площею сільськогосподарських угідь	Прибуток (збиток) з 1 га, тис. грн.	Витрати на 1 га, грн	Кількість працівників, осіб	Розмір середньої заробітної плати, грн	Розмір державної підтримки, тис. грн	Орендна плата за 1 га земельного паю, грн	Соціальна підтримка з розрахунку на 1 га, тис. грн
1. ТОВ «Полив'яне-Агро» (Дрібні)	-1,2	8,2	162	2212,6	162,0		
2. СТОВ «Славутич» (Послідовники)	1,3	5,9	28	2505,95	665,0	1218,2	
3. ТОВ «Промінь-Приват»* (Середняки)	6,8	1,1	162	2044,75	893,0	1134,9	
4. ТОВ «УкрЛатАгро»* (Сублідери)							
5. ТОВ «Агротех-Гарантія»* (Лідери)	7,4	4,6	351	3210,00	0,0	1419,6	

Примітка: * - входять до складу агрохолдингів

Джерело: розраховано автором

ТОВ «Промінь-Приват» має низький рівень орендної плати за землю – 1134,9 грн за 1 га земельного паю. При цьому зазначене підприємство крім значних дотацій від материнської компанії «Приват-Агро» користувалося державною підтримкою в розмірі 839 тис. грн.

Крім того, в аналізованих підприємствах, які входять до складу агрохолдингів спостерігається низький рівень виробничих витрат на 1 га, що є чинником зростання прибутків на основі застосування дешевих ресурсів та

сировини у зв'язку з вертикальною та горизонтальною інтеграцією.

Однак зауважимо, що у багатьох агрохолдингових структурах (46 %) тваринництво розвивається як підтримуюча галузь для підвищення продуктивності зернового господарства [209].

Крім того, якщо за часів Радянського Союзу, соціальна інфраструктура сільських територій знаходилась на балансі колгоспів чи радгоспів, то з періоду незалежності України перейшла на баланс сільських (селищних) рад, які не спроможні фінансувати її на належному рівні. Сучасні сільськогосподарські підприємства не спрямовують свою діяльність на розвиток сільських територій, навіть отримуючи надприбутки. Це пояснюється розпорошеністю сільськогосподарських угідь агрохолдингів між сільськими радами. Крім того, чимало підприємств зареєстровані за юридичною адресою у містах, як наприклад ТОВ «Агротех-Гарантія» – в м. Миргород, то ж, податкові відрахування йдуть на розвиток міста.

Досліджуючи вплив агрохолдингізації на соціально-економічний розвиток сільських територій, науковець В.Д. Залізко визначає ряд негативних наслідків цього процесу [225]. Вказані дослідником наслідки негативного характеру, як в сфері соціальних відносин, так і в сфері екологічної безпеки населення, прямо пов'язані з проблемою концентрації агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення. Так, до негативних соціальних наслідків діяльності агрохолдингів в сільській місцевості віднесені:

– гіперкапіталізація земельних банків агрохолдингів, може призвести до того, що сільські мешканці втратять контроль над більшістю родючих земель сільськогосподарського призначення. Крім того, спостерігається низький відсоток плати орендодавцям за використання земельних паїв;

²²⁵ Залізко В.Д. Вплив агрохолдингізації сільськогосподарських підприємств на соціально-економічний розвиток сільських територій / В.Д. Залізко // Економіка України. — 2013. — № 6. — С. 71—78.

– зростання рівня безробіття серед сільських жителів у зв'язку з витісненням трудомістких видів сільськогосподарської продукції, переходом на моновиробництва і використання вузькопрофільної сільськогосподарської техніки.

Зазначимо, що для обслуговування сучасної техніки іноземного виробництва агрохолдинги потребують висококваліфікованих спеціалістів. Проте наявна в сільській місцевості робоча сила за рівнем освоєння новітніх технологій і техніки не відповідає цим вимогам. З метою економії агрохолдинги не мають наміру інвестувати кошти в підготовку фахівців із сільського населення за місцем оренди земельних угідь, а наймають працівників з інших регіонів, які здобули професійну освіту за власний або державний кошт. Такий підхід на практиці призводить до зростання безробіття на селі як серед мешканців, які мають освітній рівень, так і серед тих, хто здобув вищу освіту та має високий рівень кваліфікації.

Так, у 2009 р. ПрАТ «Науково-виробнича фірма «Урожай», що входить до групи підприємств вертикально-інтегрованого бізнесу «ПАТ «Миронівський хлібопродукт», орендувало землі, на яких розміщено 43 села 5 районів Черкаської та Київської областей. Проте до виконання технологічних операцій було залучено в середньому по 5 місцевих жителів на село. Цілком очевидно, що є потреба в державному регулюванні зайнятості працездатного сільського населення на територіях, де здійснюють виробничу діяльність агрохолдинги. Доцільно було б також надати орендодавцям земель права першочергового працевлаштування в структурі підприємства-орендаря;

– зuboжіння сільського населення, розвиток міграційних процесів і вимирання сільських територій може привести у недалекому майбутньому до того, що більшість сільських територій просто перетвориться на плацдарм для зростання площ сільськогосподарських угідь агрохолдингів.

Крім того, тенденція щодо концентрації агрохолдингами земель сільськогосподарського призначення та їх подальша безжальна експлуатація, має негативний вплив екологічного характеру [225]:

- ущільнення ґрунтів і руйнування транспортної інфраструктури сільських територій через використання високотоннажної техніки;
- недотримання екологозберігаючих агротехнологій та вимог до відновлення лісосмуг, викликає вітрову ерозію ґрунтів, погіршує структуру орних земель і знижує біологічний та економічний потенціали сільських територій;
- відмова більшості агрохолдингів від розвитку тваринницької галузі призводить до вимушеної заміни органічних добрив мінеральними, внаслідок чого в ґрунт потрапляє ряд небезпечних речовин, що забруднюють водні ресурси сільських територій;
- використання отрутохімікатів та пестицидів, що впливають на екологію сільських територій, недотримання сівозмін, раціональної структури посівів та заходів по меліорації земель тягне за собою виснаження земельних ділянок, які з часом, як показує практика латиноамериканського «латифундизму», не зможуть використовуватися за прямим призначенням, і загрожує продовольчій безпеці країни;
- безконтрольне використання ГМО у виробництві, викликає тривогу і вимагає додаткових досліджень у сфері їх прояву і можливого впливу на навколишнє середовище і людину.

Визначений науковцями негативний вплив від діяльності агрохолдингів у сфері екології значно посилює той факт, що мешканці сільських територій залишаються на одинці у боротьбі з наслідками цього впливу. Бюджети сільських громад не здатні подужати фінансування заходів екологічного характеру. Реально протидіяти зможуть лише програми регіонального рівня за умов належного фінансування з державного бюджету.

Ґрунтовно аналізуючи вплив агрохолдингів на розвиток сільського

господарства України, дослідник С.І. Дем'яненко робить висновок: «Слід зазначити, що окремі агрохолдинги несуть витрати, пов'язані з підтримкою соціальної інфраструктури села. Однак у зв'язку з тим, що агрохолдинги зареєстровані переважно у містах, вони майже не сплачують податки до місцевих бюджетів сільських територій. Колишні колективні сільськогосподарські підприємства, які втратили статус юридичної особи, перетворилися у філії або підрозділи агрохолдингів. Це звичайно є недоліком для сільських територій. Тому потрібно запровадити механізм, який би забезпечував сплату податків підприємствами і організаціями, що ведуть агробізнес не за місцем реєстрації їх головної компанії, а за місцем діяльності їх аграрних підрозділів, тобто у сільській місцевості. Це дозволить сільським радам акумулювати кошти місцевих бюджетів для розвитку соціальної інфраструктури села» [226].

Тому, для організації спільної діяльності всіх сільськогосподарських підприємств (особливо агрохолдингів), органів місцевого управління та громад сіл та селищ, пропонуємо використати розроблений механізм взаємодії, що буде працювати на основі застосування партнерських відносин (рис. 3).

Отже, дрібним виробникам доцільно об'єднатись в кооперативи, та сформулювати бізнес-плани економічного розвитку, що дасть можливість залучити населення сільських територій. Корпоративні формування доцільно направляти на горизонтальну диверсифікацію.

Та на основі збільшення прибутковості всім підприємствам доцільно виділяти кошти на соціальний розвиток тих проектів, які будуть подавати громади сіл та селищ. Інтегратором двох полюсів на районному рівні повинні стати районна та селищна (сільська) ради. Для

²²⁶ Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-український аграрний діалог [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко. – К. : Ін-т економ. дослід. та політич. консультацій, 2008. – 45 с. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008.

заохочення сільськогосподарських підприємств та інвесторів щодо участі у реалізації цих проектів по кожному з них пропонуємо обґрунтовуються зобов'язання державних органів влади по підтримці його реалізації.

Рис. 3. Модель стратегічного планування розвитку кооперативних та корпоративних структура на основі розвитку сільських територій

Джерело: авторська розробка

При розробці господарських стратегій і програм більшості малих підприємств («дрібні», «послідовники») практикувати спарену спеціалізацію з виробництва малоземельної трудомісткої продукції рослинництва і тваринництва, та налагоджувати спільну господарську діяльність, використовуючи механізм кооперації і кластеризації на основі соціальної підтримки сільських територій.

Агрохолдингам пропонуємо розвивати екологоспрямоване агропромислове виробництво, підвищувати рівень соціальної

спрямованості своєї діяльності та виступати в якості інтеграторів спільної господарської діяльності. Доцільно рекомендувати структурам агрохолдингових компаній створення відділу інформаційної та соціальної політики, який комплексно з органами місцевого самоврядування та місцевими територіальними громадами на основі укладання договору соціальної відповідальності з головою сільської ради сприятиме фінансовому вирішенню найбільш актуальних питань у напрямках облаштування освіти, медицини, духовності, ландшафтного проектування сільських територій тощо.

Такі пропозиції повинні мати чітке законодавче закріплення, що дасть можливість на державному рівні здійснювати контроль за діяльністю агрохолдингів.

Детальний механізм спільного фінансування проектів сталого розвитку сільських територій наведено на рис. 4.

Рис. 4. Механізм фінансової підтримки проектів сільських територій

Джерело: авторська розробка

Отже, на основі запропонованого механізму розвитку сільських територій агрохолдинги в комплексі з іншими державними та недержавними організаціями будуть виділяти кошти на розвиток. Джерелами державного фінансування інвестиційних проектів при цьому можуть виступати як державний бюджет (в рамках виконання

державних цільових програм розвитку агропромислового виробництва і сільських територій), так і місцеві бюджети.

Тому, для збільшення соціальної спрямованості в агрохолдингах доцільно:

1. Розробляти Програми соціальних інвестицій, направлені на матеріальну підтримку найбільш важливих проектів з ініціативи територіальних громад.

2. Формувати фонд сталого розвитку сільських територій, на який виділяти 100 грн за кожен гектар орендованих земель.

3. За користування послугами соціального спрямування (вода, дороги, електромережа тощо) пропонуємо здійснювати щорічні відрахування з фонду соціального розвитку до територіального фонду громади. Планування витрат вести на основі залежності від площі землі.

4. Тісно співпрацювати з аграрними вузами та створювати спільні навчальні центри.

5. Зобов'язати директорів сільськогосподарських підприємств проживати на тій території, де розташовані землі його сільськогосподарського підприємства.

6. Для залучення у сільськогосподарське виробництво молодих перспективних спеціалістів та підтримки переселенців пропонуємо зобов'язати створити сприятливі умови. Також доцільно вживати заходи щодо забезпечення молодих сімей житлом.

Розвиток агрохолдингів в Україні в цілому та аналіз діяльності окремих вертикально-інтегрованих сільськогосподарських підприємств Миргородського району Полтавської області виявив їх потужний економічний розвиток при значному соціально-екологічному занепаді сільських територій, в межах яких підприємства господарюють.

Тож, у подальшому необхідно підвищити контроль держави за діяльністю агрохолдингів з метою залучення їх до системоутворюючого механізму сталого розвитку сільських територій. Потрібно запровадити

механізм, який би забезпечував сплату коштів на запровадження проектів громадами за місцем діяльності аграрних підрозділів корпорацій. При цьому, як альтернатива подальшого обмеження землеволодіння великих корпоративних структур, державою повинні створюватися належні умови для організації кооперативів.

Отже, сільськогосподарські підприємства, які входять до складу агрохолдингових компаній, акумулюючи значні ресурси земель сільськогосподарського призначення, повинні розвиватися та діяти виключно за умови забезпечення достатнього рівня соціально-економічного життя сільських територій.

6.2. Обґрунтування принципів розвитку інформаційно-аналітичних вимірів екологічного менеджменту

Своєрідність кризової площини сьогодення характером масштабної прогресуючої ескалації змушує постійно впроваджувати у життя інноваційні принципи пошуку стійких управлінських рішень, які б допомагали не тільки впроваджувати механізми промислово-технічної модернізації, але й кваліфіковано втілювати програми збереження та оновлення наданих природою умов для гармонійного суспільного існування. Втім, слід взяти до уваги той факт, що системоутворюючі галузі людського життя підпорядковані цілісній єдності еволюційно-діалектичного значення, тому, навіть загальноскоординовані процеси управління об'єктивовано скорельованих явищ, суміжно балансуючих еквівалентів, мають адресуватися не хаотично, а в першу чергу, послідовно та, врешті-решт, у відповідності із сталими та закономірними зв'язками між усіма багатопунктирними ланками навколишнього середовища. Екологічна безпека дійсно займає провідне місце у багатофункціональній моделі налаштування параметрів контролінгу антикризової соціально-економічної роботи, де чіткі принципи